

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Μιχ. Κ. Μακράκη, *Ἡ λυτρωτικὴ δύναμις τοῦ πόνου στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο τοῦ Φιόντορ Ντοστογιέφσκι, ἰδιαιτέρως στὸ τελευταῖο του ἔργο «Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ», Διατριβὴ γιὰ ὑφηγεσίαν, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1984, σχ. 8ον, σελίδες 336.*

Ἀφορμὴ πρὸς συγγραφὴν τῆς ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ διατριβῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ ἑορτασμός διὰ τὴν συμπλήρωσιν ἑκατὸν ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου ρώσου λογοτέχνου καὶ ἀνατόμου τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς Ντοστογιέφσκη. Ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέως ἦτο νὰ συμπληρώσῃ μετὰ τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς του διὰ τὸν Τολστόη ἐν δίπτυχον διὰ τοὺς δύο μεγαλύτερους καὶ πλέον ἀντιθέτους συγγραφεῖς τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας. Ἡ ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ εἶχε τὸν τίτλον «Ἡ αἴσθησις τοῦ θανάτου καὶ ὁ πόθος τῆς λυτρώσεως εἰς τὸν Λ. Τολστόη ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἀναφορᾷ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ Ἀνάστασις» (Ἀθήναι 1978).

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα καὶ εἰς τὰς δύο διατριβάς, ὅπως δεικνύει ὁ τίτλος των, εἶναι περὶ-που ἡ αὐτὴ καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν λύτρωσιν. Ἀλλ' ἡ οὐσιαστικὴ των διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἐνῶ εἰς τὴν διατριβὴν περὶ Τολστόη τονίζεται τὸ ἀντικείμενον, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐπιδιώκει τις νὰ λυτρωθῇ, δηλαδὴ τὸ κακὸν καὶ ἰδιαιτέρως ὁ θάνατος ὡς ἀποκορύφωσις τοῦ κακοῦ, εἰς τὴν διατριβὴν διὰ τὸν Ντοστογιέφσκι τονίζεται τὸ μέσον διὰ τὴν λύτρωσιν, δηλαδὴ ὁ πόνος, ὅστις συχνάκις συναρτᾶται πρὸς τὸ κακόν.

Ὁ πόνος, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριον θέμα τῆς διατριβῆς, εἶναι ἴσως τὸ κυριώτερον θέμα ἐντὸς ὀλοκλήρου τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου ρώσου. Αὐτὸ ἐξηγεῖ διατὶ ὁ Ντοστογιέφσκι ἔχαρακτηρίσθη ὡς «συγγραφεὺς τῶν δυστυχημένων». Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἀναπτύσσεται εἰς τὸ α' κεφάλαιον τῆς διατριβῆς (σ. 41-64) ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὸ θέμα τοῦ πόνου ὡς μέσου διὰ τὴν λύτρωσιν. Τοῦ πρώτου κεφαλαίου προηγούμεναι φωτογραφίαι τοῦ Ντοστογιέφσκη, ἀφιέρωσις εἰς τὸν ἀείμνηστον Καθηγητὴν τοῦ Ρωσικοῦ Ἰνστιτούτου Ὁρθοδόξου Θεολογίας ἐν Παρισίοις Πῶλ Ἐβδοκίμωφ, Προλεγόμενα, Συντομογραφίαι, Πίναξ ρωσικῆς μεταγραφῆς, Εἰσαγωγὴ (σ. 1-40).

Εἰς τὸ β' κεφάλαιον, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν τοῦ πόνου ἐν σχέσει πρὸς τὸ κακόν καὶ τὴν ἐλευθερίαν (σ. 65-83), τονίζεται ὅτι ἡ λύτρωσις, — ἥτις σημαίνει ἐξαγορὰν διὰ λύτρων, ἀπελευθέρωσιν—, σημαίνει ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἡ λύτρωσις ὡς ὅρος ἀνταποκρίνεται κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ κ. Μακράκη περισσότερο εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἐνῶ ἡ ἐλευθερία περισσότερο εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Ἡ διάκρισις αὕτη τῆς λυτρώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν διάκρισιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου μεταξὺ δύο μορφῶν ἐλευθερίας, ἥτις τῆς ἐλάσσονος ἐλευθερίας (libertas minor) καὶ τῆς μεϊζονος (libertas major). Τὴν διάκρισιν ταύτην χρησιμοποιεῖ ὁ Ν. Μπερντιάγιεφ διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ Ντοστογιέφσκι. Ἡ πρώτη ἐλευθερία ἔχει ὡς συνέπειαν τὸ κακόν, ἐπομένως καὶ τὸν πόνον. Ἡ δευτέρα, οὕσα λύτρωσις ἐκ τοῦ κακοῦ, ἀποκτᾶται μέσῳ τοῦ πόνου.

Εἰς τὸ γ' κεφάλαιον (σελ. 85-113), τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὴν πορείαν ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν θρησκευτικὴν λύτρωσιν ὡς ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ κακοῦ μέσῳ τοῦ πόνου, παρακολουθοῦμεν τὴν πορείαν ταύτην εἰς τὸ πρόσωπον διαφόρων ἡρώων τοῦ μεγάλου λογοτέχνου (τοῦ ὑπογείου ἥρωος, τοῦ Ρασκόλνικοφ, τοῦ Σιγαλιόφ, τοῦ Κυρίλλοφ, τοῦ Σταυρόγιου). Ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι

«ἡ ἠθικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆ δουλεία στὴν ἐλευθερία» (σ. 101). Ἡ δευτέρα αὐτῆ ἐλευθερία χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Kierkegaard ὡς «δεύτερον γίνεσθαι» ἢ «ἐπανάληψις», τ.ξ. ἀναγέννησις εἰς τὴν αἰωνιότητα, πνευματικὴ ἀνάστασις μέσῳ τοῦ πόνου.

Τὸ δ' κεφάλαιον (σ. 113-159) τονίζει ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ντοστογιέφσκι «Σημειώσεις ἀπὸ τοῦ ὑπόγειου» ἐπισημαίνει τὴν ἰδίαν πορείαν ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἔννοιαν τοῦ πόνου. Τὸ μικρὸν, ἀλλὰ τόσο σημαντικὸν αὐτὸ ἔργον ἀποτελεῖ, καὶ κατὰ τὴν διαπίστωσιν τοῦ Ernest Simmons, «τὴν φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸν ἐπόμενον κύκλον τῶν μεγάλων μυθιστορημάτων» (σ. 123), ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ θρησκευτικὴ ἔννοια τοῦ πόνου. Εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἀναλύεται ἡ περίπτωσις διαφόρων ἡρώων, λ.χ. ἡ διὰ τοῦ πόνου ἀνάστασις τοῦ Ρασκόλνικοφ ἐν τῇ φυλακῇ κατὰ τὸ ἔργον «Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία», ἡ περίπτωσις τῆς οὐσίας τοῦ ἀθώου Μίσκιν ὡς «ἡλίθιου» διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἐνόχου, ἡ χαρὰ τῆς Μαρίας Τιμοφέγιεβνα τῶν «Δαιμονισμένων» διὰ τὴν «μωρίαν τοῦ Σταυροῦ» καὶ ἡ ἐκ τῆς δυστυχίας μακαριότης τοῦ Μακάρ Ντολγαροῦκι εἰς τὸ ἔργον «Ἐφθβος».

Τὸ ε' κεφάλαιον (σ. 161-199) ἀναλύει τὴν θρησκευτικὴν σημασίαν τοῦ πόνου ὡς μέσου χαρᾶς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀλήθεια αὐτῆ αἰσθητοποιεῖται διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἔργου «Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ» καὶ ἰδίως τῶν περιπτώσεων τοῦ στάρετς Ζωσιμᾶ, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μαρκέλλου, τοῦ μεγάλου ἀμαρτωλοῦ Μιχαήλ, τοῦ Ἀλιόσα, τῶν ἀδελφῶν Ντμίτρι καὶ Ἰβάν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τελευταῖος ὠδηγήθη διὰ τοῦ πόνου ὄχι εἰς τὴν σωτηρίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀθείαν. Εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ἐξετάζεται ἐπίσης τόσοσόν τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς περιπτώσεως τοῦ Ἰλιούσα καὶ τῶν δακρῶν τῶν μικρῶν παιδιῶν, ὅσον καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ Ντοστογιέφσκι, ὅτι «ὁ κάθε ἄνθρωπος φταίει γιὰ ὄλους καὶ γιὰ ὅλα», ἐπομένως καὶ διὰ τὴν κτίσιν, ἥτις «συστενάζει καὶ συνωδίνει» ἐξ αἰτίας τῆς ἀμαρτίας του.

Τὸ στ' κεφάλαιον (σ. 201-227) συγκρίνει τὸν συγγραφέα τῶν «Ἀδελφῶν Καραμάζοφ» πρὸς ἄλλους συγγραφεῖς καὶ φιλοσόφους τοῦ πόνου, ἥτοι πρὸς τοὺς Sören Kierkegaard, George Santayana, August Strindberg καὶ William Faulkner.

Εἰς τὸ ζ' καὶ τελευταῖον κεφάλαιον (σ. 229-283), ἀφοῦ ἐκτίθεται συμπερασματικῶς ἡ περὶ τοῦ πόνου μεταφυσικὴ τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ ἀφοῦ συσχετίζεται ὁ πόνος πρὸς τὴν πίστιν καὶ πρὸς τὴν ἀθανασίαν, ἐξετάζονται ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ περὶ πόνου ἄποψις, μάλιστα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Μπερντιάγιεφ καὶ Oscar Wild περὶ τῆς τελευταίας τονιζόμενα. Ὁσαύτως γίνεται μνεία καὶ τῆς ψυχολογικῆς πλευρᾶς τοῦ πόνου, ἐνῶ ἡ κοινωνιολογικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἄποψις περὶ αὐτοῦ πρόκειται νὰ ἐξετασθοῦν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς μελλοντικὸν ἔργον του.

Πᾶσαι αἱ ἀναλυόμεναι ὑπὸ τοῦ Ντοστογιέφσκη ἀπόψεις περὶ πόνου συναρτῶνται ἰδιαιτέρως πρὸς τὴν πίστιν του εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Τὸ χαρμόσυνον μήνυμα τοῦ Ἀλιόσα περὶ Ἀναστάσεως διαποτίζει τὴν προσωπικότητα τοῦ Ὁρθοδόξου Ντοστογιέφσκι, ὅστις εἰς τὴν προσωπικὴν ζωὴν του εὔρε τὴν λύτρωσιν μέσῳ τοῦ πόνου, πορευθεὶς ἐκ τοῦ Γολγοθᾶ πρὸς τὴν Ἀνάστασιν ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς εὐαγγελικῆς καὶ τῆς πατερικῆς διδασκαλίας, τῆς λειτουργικῆς ζωῆς, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνολογίας καὶ τῆς ἀγιογραφικῆς τέχνης.

Ἡ ὅλη διαπραγματεύσις τοῦ θέματος ἐν συναρτήσει τόσοσόν πρὸς τὴν σκέψιν, ὅσον καὶ πρὸς τὴν προσωπικὴν ζωὴν τοῦ Ντοστογιέφσκι, θεμελιούται ὑπὸ τοῦ κ. Μακράκη ἀριστοτεχνικῶς ἐπὶ τοῦ «αὐτοβιογραφικοῦ» χαρακτῆρος τοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου ρώσου. Τὸ βιογραφικὸν στοιχεῖον εἶναι πρὸ πάντων ἐκδηλὸν εἰς τὸ α' καὶ εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον, ὅπως καὶ εἰς τὸ συναρπαστικὸν ἀφηγηματικὸν ὕφος τῆς διατριβῆς, ὅπερ, διὰ σκοπιμῶν

τινῶν ἐπαναλήψεων, βοηθεῖ εἰς τὴν μεγαλύτεραν διασάφησιν καὶ εἰς τὴν καλυτέραν αἰσθητοποίησιν τῶν ἰδεῶν.

Τὰ Ἐπιλεγόμενα (σ. 285-288) ἀποτελοῦν ἐξαιρετον καὶ λυρικήν πιστοποιήσιν τῆς μεγάλης ἀκτινοβολίας τοῦ Ντοστογιέφσκι ἐπὶ τῶν συγχρόνων του, ἐκ τῶν ὁποίων πλήθῃ ὀλόκληρα ἐκ πασῶν τῶν τάξεων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας του τὸν συνώδευαν εἰς τὴν τελευταίαν κατοικίαν του.

Εἰς τὰς σελ. 290-334 παρατίθενται βιβλιογραφία (ξένη καὶ ἑλληνική), πῖναξ κυρίων ὀνομάτων, πῖναξ προσώπων καὶ περιλήψεις τοῦ περιεχομένου τῆς διατριβῆς εἰς τὴν Ἀγγλικήν. Ἡ διονυσιστικὴ βιβλιογραφία, ἥτις καταλαμβάνει τὰς σελίδας 291-235 εἰς μικρὰ στοιχεῖα τῶν 9 στιγμῶν, μαρτυρεῖ τὴν καταπληκτικὴν ἐνημέρωσιν τοῦ κ. Μακράκη καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν εὐσυνειδησίαν αὐτοῦ. Οὗτος δὲν περιορίζεται εἰς ἀπλὴν ἀλφαριθμητικὴν παράθεσιν τίτλων βιβλίων καὶ ἄρθρων, ἀλλὰ ταξινομεῖ ταῦτα κατὰ θέματα εἰς ἰδιαίτερον ἐνότητάς μετὰ πολλῶν σχολίων καὶ ἐπεξηγηματικῶν σχολίων.

Ἐκ τῶν λεχθέντων καθίσταται προφανῆς ἡ σπουδαιότης τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος διατριβῆς. Βεβαίως θὰ ἠδύνατο τὸ ἔργον τοῦ κ. Μακράκη νὰ ἔχη περισσοτέραν ὀργανικὴν σχέσιν πρὸς τὴν ὁλότητα τοῦ ὀρθοδόξου θρησκευτοφίλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι πρόκειται περὶ πρωτοτύπου προσφοράς εἰς διεθνή κλίμακα. Ἡ διατριβὴ ἀποτελεῖ ἐξαιρετον συμβολὴν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σχέσεων Ὀρθοδόξου καὶ Λογοτεχνίας καὶ δὴ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Handbuch der Ostkirchenkunde, Band 1, Herausgegeben von Wilhelm Nyssen, Hans-Joachim Schulz und Paul Wiertz, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1984, σχ. 8ον, σελίδες XXXIV+392.

Ἐκδήλωσις τοῦ ἀξαναγομένου ἐνδιαφέροντος τοῦ δυτικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρὸς γινῶσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Patmos (Düsseldorf) ἐκδοσις τοῦ ὡς ἄνω ἔργου. Πρόκειται περὶ τοῦ πρώτου τόμου τῆς εἰς δύο τόμους προβλεπομένης πλήρους ἀναθεωρήσεως τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ κατὰ τὸ 1971 κυκλοφορηθέντος εἰς ἓνα ὀγκώδη τόμον ἔργου, ὅπερ ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ τῶν Endre von Ivánka († 1974), Julius Tyciak († 1973) καὶ Paul Wiertz. Ἡ πλήρως ἀναθεωρημένη νέα ἐκδοσις ἐπραγματοποιήθη καὶ δι' ἐκκλησιαστικῆς ἀρωγῆς τῆς Γερμανικῆς Bischofskonferenz διὰ μεσολαβήσεως τοῦ διαπρεποῦς Joseph Καρδινάλου Ratzinger, ὅστις ὀρθῶς διέβλεπε τὴν σπουδαιότητα μιᾶς τοιαύτης ἀναθεωρήσεως. Ἡ νέα ἐκδοσις ὀφείλεται εἰς τὸν ζήλον καὶ τὸ διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολὴν ἀνύστακτον ἐνδιαφέρον τριῶν διακεκριμένων ρωμαιοκαθολικῶν σκαπανέων τῆς ἀξιοποίησεως τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τῆς Χριστιανικῆς καὶ δὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς, ἥτοι τῶν Wilhelm Nyssen, Hans-Joachim Schulz καὶ Paul Wiertz. Ὁ πρῶτος, ὅστις ἔχει ἀνακρηυθῆ ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογικῆς Σχολῆς Βουκουρεστίου καὶ ἐπίτιμος Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κολωνίας, εἶναι λίαν γνωστὸς διὰ τὰ ἀναρίθητα δημοσιεύματά του περὶ θεμάτων τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας καὶ τῆς θεολογίας τῆς λατρείας. Ὁ δεῦτερος, Καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Würzburg, ἔχει διακριθῆ ἐντὸς τῶν κύκλων τῆς δυτικογερμανικῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας διὰ δημοσιευμάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς λατρείας καὶ εἰς τὴν δογματικὴν καὶ οἰκουμενικὴν σημασίαν τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως. Ὁ τρίτος, ὅστις ἐπανελημμένως ἔχει ἐπισκεφθῆ τὴν Ἑλλάδα, εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν προώθησιν τῆς μελέτης τῆς Ἱστορίας καὶ Θεολογίας

τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, διὰ τὴν συνεργασίαν του εἰς περιοδικὰ καὶ συλλογικὰ ἔργα, διὰ παραγωγὴν τηλεοπτικῶν προγραμμάτων προβαλλόντων τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ πτυχὰς τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας καὶ διὰ τὸ διδακτικὸν ἔργον του εἰς ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς Δ. Γερμανίας καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἐν Trier Λειτουργικὸν Ἰνστιτούτου.

Ἐπεὶ οὖν ὁ λόγος πρῶτος τόμος εἰς τὴν ἀρχὴν περιλαμβάνει χαιρετιστήρια εἰσαγωγικὰ σημειώματα τοῦ Προέδρου τῆς ἐν Βατικανῷ Γραμματείας διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἐνότητά Johannes Καρδινάλιου Willebrands καὶ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Γενεύῃ (Chambésy) Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Σεβ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου (σ. V-VI), Πίνακα Περιεχομένων (σ. VII-XII), Πρόλογον (σ. XIII-XVI), εἰσαγωγικὰς παρατηρήσεις (σ. XVII-XVIII), παρουσίαισιν τῶν μνημονευθέντων τριῶν ἐκδοτῶν καὶ τῶν λοιπῶν συνεργατῶν (σ. XIX-XX), πίνακα συντήσεων (σ. XXI-XXVIII), γενικὴν βιβλιογραφίαν (σ. XXIX-XXXIV).

Τὸ ὑπὸ τῶν Hans-Joachim Scultz καὶ Paul Wiertz γεγραμμένον 1ον μέρος (σ. 1-47), ὅπερ εἶναι εὐσύνοπτος εἰσαγωγή καὶ γενικὴ θεώρησις τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου τὴν δομὴν, τὸ δίκαιον καὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐπὶ μέρους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ φαινομενολογικὴν γενικὴν θεώρησιν μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν, τρίτον τὰς παλαιοανατολικὰς Ἐκκλησίας (ἀνατολικοσυριακῆς, δυτικοσυριακῆς καὶ ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως) καὶ τέταρτον τὰς διαφόρους ἐν Ἀνατολῇ οὐνιτικὰς Ἐκκλησίας.

Τὸ 2ον μέρος (σ. 47-286) παρέχει λίαν ἐνδιαφερούσας μελέτας, αἱ ὁποῖαι κατακλείονται καὶ ὑπὸ σχετικῆς βιβλιογραφίας ἐξετάζουσι τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Οὕτως ὁ Hans-Joachim Scultz παρουσιάζει τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ (σ. 47-132). Ὁ ἐπιστημονικὸς βοηθὸς τοῦ ἐν Würzburg Πανεπιστημίου Peter Plancik, ὅστις εἶναι γνωστὸς ἐκ τῶν εἰς τὴν «εὐχαριστιακὴν ἐκκλησιολογίαν» ἀναφερομένων δημοσιευμάτων του, ἐξετάζει τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (σ. 133-208). Ὁ Καθηγητὴς τοῦ ἐν Ρώμῃ Παπικοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰνστιτούτου Wilhelm de Vries, ὅστις εἶναι λίαν γνωστὸς διὰ δημοσιεύματα, ἐξετάζοντα ζητήματα τῆς Οἰκουμενικῆς Θεολογίας, τῆς Ἱστορίας τῶν Συνόδων, τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Θεολογίας τῶν Παλαιοανατολικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχέσεων τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν Ρώμην, ἐξετάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν παλαιοτάτην ἰδίαν παράδοσιν καὶ ἰδιαίτεραν ἀνάπτυξιν τῶν παλαιοανατολικῶν Ἐκκλησιῶν ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὰς χριστολογικὰς ἐριδας (σ. 209-225) καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ οὐνιτικῶν πατριαρχείων (σ. 226-248). Ὁ Paul Wiertz ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐν Ἰνδίας «Χριστιανούς τοῦ Θωμᾶ» (σ. 249-268), ὁ δὲ ἀποθανὼν Καθηγητὴς τοῦ ἐν Ρώμῃ Παπικοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰνστιτούτου Michael Lasko ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐν τῷ σλαβικῷ χώρῳ καὶ ἐν Ρουμανίᾳ ἐνωτικὰς προσπάθειας (σ. 269-286).

Τὸ 3ον μέρος (σ. 287-392), ὅπερ ἔχει τὸν τίτλον «Δόγμα καὶ Θεολογία» περιλαμβάνει μελέτας τῶν Endre von Ivánka καὶ Bernard Schulze. Ὁ Endre von Ivánka, εἰς τῶν ἀρίστων βυζαντινολόγων καὶ μελετητῶν τῆς ὀρθοδόξου βυζαντινῆς παραδόσεως καὶ πνευματικότητος, παρουσιάζει τὸ δόγμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ γραπτὰ μνημεῖα αὐτῆς, τὴν θεῖαν λειτουργίαν καὶ τὰς μεταγενεστέρως δογματικὰς ἀποφάσεις καὶ διακηρύξεις τῆς Ὁρθοδοξίας (σ. 287-320). Ὁ Καθηγητὴς ἐν τῷ Παπικῷ Ἀνατολικῷ Ἰνστιτούτῳ Bernard Schultze, —ὅστις ἔχει ἀσχοληθῆ περὶ τὴν δογματικὴν θεολογίαν καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Θεολογίας τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ ἔχει καταστήσει γνωστὰ εἰς τὴν Δύσιν καὶ νεώτερα ρεύματα τῆς ὀρθοδόξου σκέψεως—, κατακλείει τὸν τόμον ἀναφερόμενος εἰς κύρια θέματα τῆς νεωτέρας ρωσικῆς

θεολογίας, ὡς λ.χ. τὰς ἐκκλησιολογικὰς ἀπόψεις τῶν Chomjakov καὶ Afanas'ev, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Παλαμισμοῦ, τὴν Σοφιολογίαν, καὶ Χριστολογικὰ ζητήματα (σ. 321-392).

Μολοντοὶ εἰς τὸν τόμον, ὅστις ἔχει γραφῆ ἀποκλειστικῶς ὑπὸ ἐπαύοντων Ρωμαιοκαθολικῶν, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν συνεργασθῆ καὶ Ὁρθόδοξοι, ὅποτε θὰ ἐτονίζοντο περισσότερο ἄλλα θέματα καὶ ἄλλα σημεῖα καὶ θὰ ἀπεφεύγετο ἐκλογὴ καὶ κατανομὴ τῆς ὕλης, ἥτις δὲν προβάλλει τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ὁρθοδοξίας καὶ ρευμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Θεολογίας, παρὰ ταῦτα δέον νὰ ἐξάρωμεν τὴν σημασίαν τοῦ τόμου, ὅστις εἶναι σπουδαιότατη συμβολὴ εἰς τὴν προβολὴν τῶν θησαυρῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν Δύσιν καὶ εἰς τὸν διάλογον μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Δύσεως.

Ἐπιφυλασσόμενοι νὰ ὀλοκληρώσωμεν τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἀξιολογώτατου ἔργου, ὅταν ἐκδοθῆ καὶ ὁ 2ος τόμος, διὰ τὸν ὅποιον εὐτυχῶς προβλέπεται καὶ ὀρθόδοξος συνεργασίη, περιοριζόμεθα εἰς τὸ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἐλβετίας κ. Δαμασκηνὸς ἐν τῷ μνημονευθέντι σημειώματι τοῦ ἀναφέρει ὅτι τὸ ἔργον ἀποδεικνύει «πόσον εὐρέως νῦν ἐντὸς αὐτῆς τῆς Καθολικῆς Θεολογίας μιὰ παλαιοεκκλησιαστικὴ-συνοδικὴ σκέψις προσδιορίζει τὴν περιγραφὴν (παρουσίασιν) καὶ πῶς μέχρι τοῦδε συνήθεις δυτικαὶ πρᾶστασεις-κλισὲ εἰς τὰ ζητήματα τῶν (θεολογικῶν) ἐρίδων ἔχουν ὑπερνικηθῆ» (σ. VI). Ἐπιπλέον εἶναι ὅσα ἀναφέρει ἐν τῷ χαιρετιστηρίῳ σημειώματι τοῦ ὁ διακεκριμένος Καρδινάλιος Willebrands, ὅστις τονίζει τὰ ἐξῆς: «Ὁ,τι ἡμεῖς οὐχὶ σπανίως ἐκ πρώτης ὕψεως ὡς ἐχθρότητα εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν αἰσθανόμεθα, αὐτὸ ἐν μιᾷ ἀνοικτῇ συναντήσῃ τὸ ἀνακαλύπτωμεν ὡς πνευματικὸν καὶ θεολογικὸν πλοῦτον, τὸν ὅποιον θὰ ἠδυνάμεθα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ μοιρασθῶμεν μεταξὺ μας. Αὐτὸ συμβαίνει διὰ τοῦ προκειμένου Ἐγγχειριδίου τῆς γνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν Ἐκκλησιῶν».

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Σταύρου Ε. Κάλαντζάκη, Δρος Θ., Λέκτορος Πανεπιστημίου, Ὁ δισταγμὸς τοῦ Ἱερεμίου στὴν προφητικὴ του κλήση. Θεολογικὴ ἐμβάθυνση στὴ βιβλικὴ προφητεία, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 70, Ἀνάτυπον ἀπὸ τὴν «Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τόμ. 27 (1982), 281-338+13.

Αἱ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκλήθησαν μεγάλαι τινὲς θρησκευτικαὶ μορφαὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ποικίλαι καὶ ἀξιοπρόσεκτοι. Ὁ μέγας Μωυσῆς δὲν ἔδειξε προθυμίαν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ καὶ προέβαλλεν εἰς τὸν Γιαχβὲ διαφόρους ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἤρε τελικῶς (Ἐξ. 3,7-4, 17). Ἀντιθέτως ὁ Ἡσαίας, ὅταν εἰς ἐν συγκλονιστικὸν ὄραμα τοῦ εἰς τὸν ναὸν ἤκουσε τὸν Θεὸν νὰ ζητῆ ἄνθρωπον διατεθειμένον νὰ ἀναλάβῃ προφητικὴν ἀποστολήν, ἐπροθυμοποιήθη πάραυτα νὰ ἀποδεχθῆ τὴν ἔμμεσον αὐτὴν θείαν κλήσιν τοῦ (Ἡσ. 6,8), ὅπως περίπου εἶχεν ἀποδεχθῆ παλαιότερα καὶ ὁ Ἀβραάμ τὴν ἰδικήν του (Γεν. 12,1 ἐξ.). Ὡς δὲ ἐκαθάρισθῆ εἰς τὰ χεῖλη ὁ Ἡσαίας μετὰ τὸν πυρακτωμένον ἄνθρωπον, τὸν ὅποιον ἔλαβεν ἐν ἐκ τῶν Σεραφεῖμ ἀπὸ τὸ παρακείμενον ἐκεῖ θυσιαστήριον, διότι συνησθάνετο ὅτι ὡς ἄνθρωπος εἶχεν «ἀκάθαρτα χεῖλη» καὶ ἔζη «ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχοντος» (Ἡσ. 6,5-7) καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ὀμιλῇ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, οὕτως ἐκαθάρισθῆ, ἐπίσης εἰς τὰ χεῖλη, καὶ ὁ Ἱεζεκιήλ, «καταφαγὼν» τὸ εἰλητάριον τὸ ὅποιον ἐξετύλιξεν ἐνώπιόν του ὁ Γιαχβὲ, διὰ νὰ ἰκανωθῆ νὰ λαλῆ ἀλόγον Κυρίου (Ἱεζ. 2,9-3, 3). Μετὰ παρομοίαν συμβολικὴν πρᾶξιν γίνεται καὶ ἡ κλήσις τοῦ Ἱερεμίου (Ἱερ. 1,4-9). Κατ' αὐτὴν ὁ Κύριος «ἤφατο τοῦ στόματός» του (1,9), διὰ νὰ τοῦ δηλώσῃ ὅτι θὰ γίνῃ στόμα Θεοῦ (15,19). Τὸ

περιστατικόν ὅμως τῆς κλήσεως τοῦ Ἱερεμίου δὲν εἶναι ἀπλοῦν καὶ προκαλεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἐκ τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωσις ὅτι οὗτος ἦτο ἔχι μόνον ἀπρόθυμος νὰ ἀποδεχθῆ τὴν γενομένην εἰς αὐτὸν θείαν κλήσιν ἀλλὰ καὶ δειλὸς καὶ περιδεὴς καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀκατάλληλος νὰ ἀναλάβῃ προφητικὴν ἀποστολήν. Ἐπὶ πλεόν μετὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς κλήσεως τὸ ἐμφανίζεται δυσηρεσθημένος ἐκ τῆς μέχρι τότε προφητικῆς του δράσεως, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν πενιχρά. Δι' αὐτὸ καὶ εἰς κάποιαν στιγμὴν ψυχικῆς ἀπογοητεύσεως ἐξεδήλωσε μεταμέλειαν διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ ἔργου του καὶ ἔντονον ἐπιθυμίαν νὰ ἀποσυρθῆ εἰς τὸν ἥσυχον ἰδιωτικόν του βίον.

Εἰς μίαν πρόσφατον ἐργασίαν του ὁ Λέκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Στ. Καλαντζάκης ἐρευνᾷ ἐπιμελῶς τὸ σχετικόν βιβλικόν κείμενον ἀναζητῶν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀποδοθῆ ἡ περιέργος αὐτῆ διστακτικότης τοῦ Ἱερεμίου καὶ ἡ ἐπίμονος ἄρνησις του νὰ ἐργασθῆ ὡς προφήτης, παρ' ὅτι τὸν εἶχεν ὡς τοιοῦτον ἐπιλέξει ὁ Θεὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς (Ἱερ. 1,5). Τῆς κυρίας ἐργασίας του προτάσσει ἐμπεριστατωμένην Εἰ σ α γ ω γ ἦ ν, ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐμπειρίας τῆς προφητικῆς κλήσεως (βλ. σελ. 285-291), ἀναπτύσσει δὲ τὸ θέμα του εἰς τρία κεφάλαια. Εἰς τὸ Α' κεφ. ἀσχολεῖται μὲ τὸ προφητικὸν συναίσθημα τοῦ Ἱερεμίου εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς κλήσεως (σελ. 292-307). Ὁ εὐαίσθητος προφήτης βλέπει τὸ προφητικὸν ἔργον ὡς φορτίον βαρὺ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ αὐτό, πλὴν ὅμως ματαιοπονεῖ, διότι τὸ προφητικὸν χάρισμα εἶναι μία δύναμις τὴν ὁποίαν ἀδυνατεῖ νὰ κατανικήσῃ, εἶναι μία φλόγα ἡ ὁποία κατακαίει τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον καὶ δὲν τὸν ἀφήνει νὰ ἡσυχάσῃ καὶ νὰ ἀναπαυθῆ, ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον (Ἱερ. 20,9). Εἰς τὸ Β' κεφ. ἐξετάζει τὸ ἀνθρώπινον συναίσθημα τοῦ Ἱερεμίου εἰς τὴν ἀποποίησιν τῆς κλήσεως (σελ. 308-326). Ὁ προφήτης προχωρεῖ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἔχει τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ ἀναλογιζόμενος ὅμως τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου τὸ ὅποιο ἀναλαμβάνει καὶ τὴν ἰδικήν του ἀδυναμίαν, διστάζει καὶ ἀποποιεῖται τὴν θείαν κλήσιν του. Ἡ παράξενη αὐτῆ συμπεριφορὰ τοῦ Ἱερεμίου μαρτυρεῖ ὅτι οὗτος αἰσθάνεται ἀνεπαρκῆς, εὐρισκόμενος ἐνώπιον τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ὅπως περίπου ἠσθάνθησαν ὁ Μωϋσῆς, ὁ Ἡσαΐας, ὁ Ἰεζκιήλ κ.ά. Εἰς τὸ Γ' κεφ. ὁ σ. ὁμιλεῖ διὰ τὴν σύγκρουσιν τῆς θείας ἐπιταγῆς μὲ τὸ ἀνθρώπινον συναίσθημα (σελ. 327-334). Ἐδῶ περιγράφεται τὸ δράμα τοῦ προφήτου, καθ' ὃ πιεζόμενος οὗτος ἀπὸ τὸν Θεόν, δέχεται τὸ ἀνατεθὲν εἰς αὐτὸν ἔργον, ἀλλὰ δὲν ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τοὺς δισταγμούς καὶ τὰς ἐπιφυλάξεις του. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὀρθῶς ἀποδίδει ὁ σ. εἰς τὴν ἠξήμενην ὑπευθυνότητα καὶ εὐσυνειδησίαν τοῦ Ἱερεμίου καὶ ὄχι εἰς δειλίαν ἢ ἀπροθυμίαν τούτου, ὡς ἐσφαλμένως ὑπεστήριχθη ὑπὸ τινων (σελ. 333). Καὶ εἶναι ἐπίσης ὀρθοτάτη ἡ ἀποψις του, ὅτι ὁ δισταγμὸς αὐτοῦ τοῦ Ἱερεμίου προεκάλει ἐντονωτέραν καὶ ἐπιτακτικωτέραν τὴν ἀνάγκην νὰ πλησιάσῃ τὸν Θεόν, ὥστε νὰ ἀντλή ἕξ αὐτοῦ θάρρος καὶ δύναμιν (σελ. 334). Ἡ μελέτη κατακλείεται μὲ τὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα παρατίθενται καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν (σελ. 335-338). Εἰς τὸ τέλος ὑπάρχει πλουσία διεθνῆς βιβλιογραφία, ὡς ἐπίσης καὶ λεπτομερῆς πῖναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ., συμβατικῶς, 339-347).

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Κ. δὲν εἶναι μόνον ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ καὶ ἀξιόλογος, διότι συμβάλλει εἰς τὴν ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν ἐνὸς δυσχεροῦς προβλήματος, προκαλουμένου ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Ἱερεμίου νὰ ἀποδεχθῆ τὴν προφητικὴν κλήσιν καὶ ἐκ τῆς, μετὰ τὴν ἀποδοχὴν αὐτῆς, μεταμελείας καὶ ἀπογοητεύσεώς του. Ὁ σ., ἀνατέμνων τὴν ψυχὴν τοῦ προφήτου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται μὲν ὅτι δὲν ἔχει διάθεσιν νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐνθαρρυνόμενος ὑπ' αὐτοῦ ὑποτάσσεται εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἱερεμίας εἶναι μία ὀλοκληρωμένη πνευματικὴ φυσιογνωμία καὶ περισσότερον ἀπὸ ἄλλους καὶ μάλιστα ἐκλεκτοῦς προφήτας, ὡς π.χ. ὁ Ἡσαΐας καὶ ὁ Ἀμώς, «ψυχικὰ ἔτοιμος» νὰ ἀποδεχθῆ τὴν ἰδέαν μιᾶς

τόσον ὑψηλῆς ἀποστολῆς. Καὶ ὀρθῶς ὑποστηρίζει ὅτι ὁ δισταγμὸς τοῦ δὲν φανερώνει ἀδιαφορίαν τινά, ἀλλὰ τοῦναντίον μίαν πραγματικὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν προσφορᾶς εἰς τὸ θεῖον ἔργον (σελ. 333 ἐξ.). Διότι καὶ ὅταν τελικῶς ἐπέισθη ὅτι διὰ τῆς ἄνωθεν βοήθειας θὰ ἐξουδετεροῦντο αἱ φυσικαὶ τοῦ ἀδυναμίας καὶ ὅτι, συνεπῶς, θὰ ἐπετύγχανεν εἰς τὸ ἔργον του, δὲν ἔπαυσεν ἐν τούτοις νὰ ἀγωνιᾷ μήπως ἀποβῆ τοῦτο ἀκαρπον (βλ. Ἱερ. 1,11 ἐξ.). Ἡ ἐργασία εἶναι ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἐπιμελημένη, μαρτυροῦσα τὴν ἐπιστημονικὴν εὐσυνειδησίαν, τὴν συστηματικότητά καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ συγγραφέως. Ἀβλεπτήματα καὶ σχετικὰ μειονεκτήματα οὐδόλως παρατηροῦνται ἐν αὐτῇ. Εἰς τὴν σελ. 298 μόνον, ὅπου ἀπαντοῦν αἱ ἑβραϊκαὶ λέξεις **נָחַם** (da'ath = γνώσις) καὶ **הֶסֶד** (hesed = ἀγάπη, εὐσπλαχνία), ἔχει χρησιμοποιοῦνται, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, τὸ γράμμα **ח** (h) ἀντὶ τοῦ **ד** (d). Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰ δύο αὐτὰ γράμματα ἔχουν οἰκοθεν μεγάλην ὁμοιότητα μεταξὺ των καὶ εἶναι, διὰ λόγους τεχνικο-αισθητικῶς, καὶ μικροῦ σχήματος ἐνταῦθα, ἤτο ἐπόμενον νὰ συμβῆ εἰς τὸ τυπογραφεῖον μία τοιαύτη σύγχυσις.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΙΜΩΤΑΣ

Ἄνδρ. οὐ Ἰω. Φυτράκη, Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Ἡ θέσις καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν σημερινὴν Δυτικὴν Εὐρώπην*, Ἀθῆναι, 1984, σελίδες 119.

Τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν μελέτης ἀπετέλεσαν ἀνακοίνωσιν εἰς Θεολογικὸν Συνέδριον τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Γερμανίας, ἐπὶ ἱεράρχου Πολυεύκτου, εἰς τὴν Γερμανίαν, 28 Μαρτίου - 2 Ἀπριλίου 1965, μὲ θέμα «Προβλήματα καὶ Δυνατότητες τῆς ἐν Διασπορᾷ Ὀρθοδοξίας». Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη ἐγράφη καὶ ἐλέγχθη πρὶν ἀπὸ 20 περίπου χρόνια (1965-1985). Ὡς ἐκ τούτου φέρει χαρακτηριστῆρα φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν. Παρὰ ταῦτα, διακρατεῖ τὴν ἐπικαιρότητά της λόγῳ τοῦ ἰδιαιτέρου περιεχομένου της. Ἐνῶ σήμερον εἰς τὸν ἰδικὸν μας χῶρον ἐκδηλοῦνται τάσεις διὰ τὴν ὑποτίμησιν τῆς πνευματικῆς ἀξίας, τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ἐργασία καταδεικνύει «ποῖαν σημασίαν ἀποδίδουν εἰς αὐτήν, ἀκριβῶς εἰς τὰς ἡμέρας μας, αἱ ἄλλαι Ἐκκλησίαι, διακεκριμένα προσωπικότητες ἐκ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ ἐξέχοντες εἰδικὸν ἐπιστήμονες ἀπὸ ὀλόκληρον τὸν κόσμον» (σ. 6). Συναντᾶται καὶ δόσις δεοντολογίας (σ. 10, 11, 51, 101, 110-118).

Ἡ παρουσία εἰς τὴν Δύσιν, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, μεγάλου ἀριθμοῦ ὀρθοδόξων προσφύγων καὶ μεταναστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ κληρικοί, θεολόγοι, διανοούμενοι καὶ ἡ ἀνάλογος προσφορά των ἐπέφερον τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου «Δυτικὴ Ὀρθοδοξία», ἡ ὁποία ἤρχισεν ἔντονον πνευματικὸν διάλογον μετὰ τῶν ἄλλων ἐκεῖ χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν.

Τὸ Οἰκουμεικὸν Πατριαρχεῖον προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας διὰ τῆς διοργανώσεως τῶν παροικιῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἰδρύσεως εἰς τὴν Εὐρώπην τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1922 καὶ ἐξῆς (σ. 13-14). Αἱ εἰς τὴν Εὐρώπην μητροπόλεις:

Θυατείρων (καὶ Μεγάλῃς Βρετανίας, ἀρχιεπισκοπή), 1922. Γαλλίας, 1963. Γερμανίας, 1963 (καὶ ὅχι 1973). Αὐστρίας, 1963. Βελγίου, 1969. Σουηδίας, 1969. Ἑλβετίας, 1982.

Ὁ θετικὸς ρόλος, τὸν ὁποῖον διεδραμάτισε τὸ οἰκουμεικὸν πατριαρχεῖον εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς ἐπισημαίνεται εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου (σ. 32-33, 34-36, 51, 56, 61, 81, 91 ἐξ., 106, 109 καὶ ἀλλαχοῦ). «Ἀκριβῶς τὴν, εἰς τὴν σύγχρονον Εὐρώπην, θέσιν (1) καὶ ἀποστολὴν (II) τῆς Ὀρθοδοξίας θὰ προσπαθῶμεν νὰ διαγράψωμεν εἰς γενικὰς

γραμμὰς κατωτέρω, κυρίως δὲ διὰ σειρᾶς μερικῶν μόνον κατ' ἐπιλογὴν χαρακτηριστικῶν ἀπόψεων καὶ γνωμῶν διακεκριμένων Θεολόγων καὶ λοιπῶν προσωπικοτήτων ἐκ τῶν διαφόρων ἐν Εὐρώπῃ Ἐκκλησιῶν» (σ. 14).

I. (ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ), σ. 15-50. Α'. Αἱ Παλαιότεραι Σφοδραὶ Ἐπικρίσεις τῆς, σ. 15-23. α') Ἀπὸ μέρους τῶν Προτεσταντῶν, ὁ Ἀδόλφος φὸν Χάρνακ (1851-1930) καὶ ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας (24 τ., Γ' ἐκδ., 1896-1909). β') Ἀπὸ μέρους τῆς Ρκαθολικῆς Ἐκκλησίας, αἱ παπικαὶ ἐγκύκλιοι καὶ ὠρισμένα ἄτομα. Β') Μεμονωμένοι ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας Γνώμαι, σ. 23-30. α') Ἀπὸ Ρκαθολικῆς πλευρᾶς, ὁ φιλόσοφος καὶ κοινωνιολόγος Φράντζ φὸν Μπάαδερ (1765-1841) καὶ ὁ πρίγκηψ Μαξιμιλιανὸς τῆς Σαξωνίας (1870-1951). β') Ἀπὸ προτεσταντικῆς πλευρᾶς, ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Κάρλ Χόλλ (1866-1921) καὶ ὁ καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας Χάνς Ἐρεμπεργκ (1925). Γ'. Ἡ παρατηρουμένη σήμερον ἀναγνώρισις, 30-47. Ἐρευνᾶται ἡ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπιτευχθεῖσα ἀλλαγὴ εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κρίσεις τῶν δυτικῶν, τόσον τῶν Ρκαθολικῶν ὅσον καὶ τῶν ἀγγλικανῶν, παλαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντῶν θεολόγων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη ἐμφανίζεται ὡς ἀνακάλυψις τῆς Ὁρθοδοξίας καί, ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον, ὡς νοσταλγία τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἀπὸ πλευρᾶς τῶν ἀγγλικανῶν καὶ τῶν προτεσταντῶν ἐκτίθενται, μ.ἄ., αἱ γνώμαι τῶν Ἐ. Μπέντζ, Φρ. Χάιλερ, Ἐ. Σήμεργκ, Χ. Χότζες. Ἀπὸ πλευρᾶς δὲ τῶν Ρκαθολικῶν ἡ λεγομένη ἀνατολικοεκκλησιαστικὴ κίνησις (σ. 30, 41, 104) καὶ ὁ Φρ. Ντφόρνικ, ὡς καὶ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος ἀπὸ τοῦ 1959 καὶ ἐξῆς, ἐπὶ τῶν παπῶν Ἰωάννου ΚΓ', Παύλου Στ' καὶ Ἰωάννου-Παύλου Β'. Ἡ Β' βατικανὴ σύνοδος (1962-1965).

Συμπερασματικαὶ Σκέψεις, σ. 47-50: «Συνεπῶς, πράγματι, εἰς τὰς ἡμέρας μας, οὐ μόνον παρατηρεῖται ρωμαλέα ἡ παρουσία τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καί, ὡς πολλαπλῶς μαρτυρεῖται, ἡ ἔναντι αὐτῆς στάσις τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν ἔχει, ὄντως, μεταβληθῆ ὑπὲρ αὐτῆς» (σ. 50).

II. (Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ) σ. 51-109. Α'. Πῶς νοεῖται ἡ Ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸν Σύγχρονον Χριστιανικὸν Κόσμον. Συναφεῖς Ἀπόψεις καὶ Ἐτεροδόξων Ἐρευνητῶν, σ. 51-54. Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδοξίας θεωρεῖται ὅτι γίνεται διὰ τῆς γνωριμίας καὶ τῆς μαρτυρίας τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὸν σύγχρονον χριστιανικὸν κόσμον. Β'. Βασικαὶ πτυχαὶ ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Διδασκαλίας καὶ Παραδόσεως, θετικῶς σήμερον θεωρούμεναι ὑπὸ τῶν Ἐτεροδόξων (σ. 54-109). Ὡς τοιαῦται ἐξετάζονται ἡ ἐνόησις καὶ ἡ πνευματικὴ συνοχὴ τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας, ἡ Παράδοσις, ἡ πατερικὴ διδασχὴ, ἡ αἰωνιότης καὶ ὁ κόσμος, ἡ ὀρθόδοξος λατρεία, οἱ λαϊκοί, οἱ μοναχοί, οἱ ἄγιοι, ἡ συνοδικότης, ἡ ὀρθόδοξία καὶ ἡ οἰκουμενικὴ κίνησις. Ἡ σύγχρονος στροφὴ πρὸς τὴν πατερικὴν θεολογίαν χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας ὡς νεοπατερικὴν (σ. 60). Γίνεται λόγος περὶ τῆς θεολογίας τῆς ἀπελευθερώσεως μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας (σ. 69). Διὰ μέσου τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου τούτου ἰσορροπημέναι ἐμφανίζονται αἱ ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὰς ἄλλας χριστιανικὰς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίως πρὸς τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν (σ. 34-36, 61, 81, 91-109) καὶ τῆς ἐντὸς τούτων θέσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (ἴδε ἀνωτέρω) ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως. «Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχὴν τὸ αἶτημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ διαλόγου, τῆς οἰκουμενικῆς συνεργασίας, οὐ μόνον δὲ μεταξὺ τῶν λαῶν ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς προσεγγίσεως καί, εἰ δυνατόν, τῆς ἐνώσεως αὐτῶν, ὑπῆρξε τόσον ἔντονον καὶ ἐπιτακτικόν, ὅσον εἰς τὰς ἡμέρας μας» (σ. 91).

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ — Η ΠΡΟΚΛΗΣΙΝ ΤΗΣ Ε.Ο.Κ. (σ. 110-118). Δόσις αὐτοκριτικῆς.

ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ, σ. 119-120.

Ἡ βιβλιογραφία, «ἢ, κατὰ τὸ δυνατὸν, εὐχερέστερον προσιτῆ εἰς τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην», παρουσιάζεται κατὰ παραγράφους, περισσότερον εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Χρονικῶς φθάνει μέχρι τοῦ 1984, ἔτους τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου. Δι' ὠρισμένα δημοσιεύματα ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ κρίσεις. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἰδικὰ του ἔργα χρησιμοποιεῖ τὰς ἀναλόγους ἐργασίας τῶν κ. κ. Ἰω. Καρμίρη, Ἰω. Καλογήρου καὶ τοῦ γράφοντος. Ἐὰν δὲν κάμνω λάθος ὁ Στήβεν Ράνσιμαν εἶναι πρεσβυτεριανὸς καὶ ἔχι ἀγγλικανὸς τὸ δόγμα (σ. 82, ὑποσ. 85), (σ. 6,13-14, 16, 19, 20, 22,24, 30, 35, 36, 54, 56, 67, 87, 92-95, 100, 108).

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἔχει τὸν χαρακτῆρα μιᾶς προφορικῆς ἀνακρινώσεως, μὲ δόσιν ἐνθουσιασμοῦ, ἀνταποκρίνεται δὲ πλήρως πρὸς τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἐγράφη.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία, τόμος Γ', ἐπιστάσις Ἀνδρέου Ἰω. Φυτράκη, Ἀθῆναι 1984, σελίδες 405, μετ' εἰκόνων (17).

[Βλ. Βιβλιοκρισίας εἰς προγενεστέρους τόμους ὑπὸ Β. Θ. Σταυρίδου, 1 (1978), Ἐκκλησία 57 (1980) 467-469· 2 (1981), Θεολογία 53 (1982) 1186-1189].

Ὁ ὁμότιμος καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἀνδρέας Ἰω. Φυτράκης συνεχίζει τὸ ἔργον τῆς ἐπιστάσεως διὰ τὴν ἀνά πᾶσαν τριετιαν ἐκδοσιν τῆς ἐπετηρίδος «Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία». Ὁ τόμος Α' ἤρχισε μὲ σελίδας 367. Ὁ τόμος Β' ἀνεβίβασε τὸν ἀριθμὸν τῶν σελίδων εἰς 675. Ὁ δὲ τόμος Γ' τὰς κατεβίβασεν εἰς 405. Ἀκολουθεῖται ἡ ἴδια εἰς τρία μέρη διάρθρωσις τῶν περιεχομένων, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τοὺς δύο προηγουμένους τόμους, μὲ μίαν προσθήκην τοῦ Κριτικοῦ καὶ Βιβλιογραφικοῦ Δελτίου (σ. 393-401).

Ἀ. Ἰ. Φυτράκη, Προλεγόμενα, σ. 3-4. Ἐνταῦθα ὡς βασικὴ ἐπιδιώξις τῆς ἐπετηρίδος θεωρεῖται ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἡ ἐνίσχυσις καὶ ἔξαρσις τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐφημερίου. Ἀναγνωρίζονται αἱ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας πρὸς τοῦτο γενόμενα προσπάθειαι. Ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἀπὸ τοῦ 1981 ὑποβληθεῖσα πρότασις περὶ «τῆς ἰδρύσεως εἰς τὴν Ριζάρειον μιᾶς Ἀνωτέρας Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ὑπὸ τὴν μορφήν «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας», τριετοῦς φοιτήσεως».

Α'. ΡΙΖΑΡΕΙΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ, σ. 5-198.

Ἀ. Ἰ. Φυτράκη, Ἡ εὐρυτέρα ἀναδιάρθρωσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Παιδείας ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη. Ἡ λειτουργικὴ ἀγωγή τοῦ πληρώματος, σ. 7-81. Ὁ καθηγητῆς κ. Ἀνδρέας Ἰω. Φυτράκης ὁμιλεῖ περὶ τῶν σχέσεων τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν πρὸς τὰ τελούμενα κατὰ τὰς ἱεράς ἀκολουθίας, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀναδιάρθρωσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας παιδείας. Θέμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἀσχολεῖται καὶ εἰς τοὺς προγενεστέρους τόμους τῆς ἐπετηρίδος. Ἡ μεγαλύτερα εἰς ἀριθμὸν σελίδων ἐργασία.

Κωνσταντῖνου Δημ. Φράγκου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση. Σκέψεις γιὰ Ἀνανέωση, σ. 83-106.

Γράφει ὁ εἰδικὸς ἐπὶ τοῦ θέματος κ. Κωνσταντῖνος Φράγκος, καθηγητῆς τῆς Κατηχητικῆς καὶ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Θεολογίας εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Γεωργίου Δημακοπούλου, Ὑφηγητοῦ, Τινὰ περὶ τοῦ Πρώτου Ὁργανισμοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, σ. 107-127.

Ἐισαγωγικὰ καὶ τὰ κείμενα. Βιβλιογραφία εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Προτείνεται ὁ προσεχὴς πανηγυρικὸς ἑορτασμός τῶν 150 χρόνων (1844-1994) ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς (σ. 112).

Νικηφόρου Καχριμάνη, Λυκειάρχου τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς. Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς. Τὰ Παλαιότυπα (Ἐκδόσεις ΙΣΤ', α.ί.). Σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τῆς, σ. 129-151.

Ἰδρυτὴς τόσον τῆς ριζαρείου σχολῆς ὅσον καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς, καὶ ὁ πρῶτος χορηγὸς αὐτῆς, τυγχάνει ὁ Γεώργιος Ριζάρης (σ. 131-133). Ἄλλοι δωρητὰι ὑπῆρξαν οἱ Νικόλαος Παπανικολάου, Βασίλειος Βέλλας καὶ Χρήστος Σολομωνίδης (σ. 133-134). Θεωρεῖται μία καλῶς διοργανωμένη θεολογικὴ καὶ λοιπὴ βιβλιοθήκη. Ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος τῶν παλαιτύπων (σ. 134-151).

Νικολάου Ἰ. Καρυτσιώτη, Ἐπιτίμου Γυμνασιάρχου τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, Γεώργιος Γεννάδιος, Ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους καὶ ὁ στυλοβάτης τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς (1786-1854), σ. 153-170.

Ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενείας τῶν Γενναδίων. Βιβλιογραφία (σ. 179).

Κωνσταντίνου Ἀντωνιάδη, Καθηγητοῦ Γεωπονίας εἰς τὴν Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, Τὸ Μάθημα τῶν Γεωπονικῶν εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐκπαίδευσιν, σ. 181-198.

Β'. ΜΕΛΕΤΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ, σ. 199-335.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελετῶν παρουσιάζει αἰσθητὴν μείωσιν εἰς τὸν τόμον Γ'.

Βασιλείου Γ. Ἀτέση. Μητροπολίτου πρῶην Λήμνου, Ἐκκλησιαστικὰ καὶ Ἐκπαιδευτικὰ σημειώματα Πόντου καὶ Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸ ἔτος 1919, σ. 201-221. Βιβλιογραφία.

Ὁ ἀείμνηστος συγγραφεὺς († 9 Νοεμβρίου 1983), ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο καθ' ὅλον τὸν βίον του μὲ τὰς μελέτας τῆς ἐπισκοπικῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων, κυρίως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, συνεχίζει ἐδῶ τὸ ἔργον του. Ἀξίζει τὸν κόπον νὰ γραφῆ ἀπὸ κάποιον εἰδικὸν μία βιογραφία καὶ ἕνας κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων τοῦ αἰδιμοῦ ἀνδρός.

Μάρκου Α. Σιώτου, Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὀμιλία εἰς τὴν Λογοτεχνίαν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, σ. 223-241.

Μέρος ὀγκώδους ἐργασίας του ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος.

Παναγιώτου Χρήστου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Πνευματικὴ δραστηριότης εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, σ. 243-266.

Πρόσωπα, ἰδρύματα, ἰδέαι, ρεύματα, κινήματα, ἔριδες. Βιβλιογραφία. Ὁ καθηγητὴς κ. Χρήστου ἀσχολεῖται, ὅπως ἔπραξε καὶ εἰς ἄλλα ἔργα του, μὲ τὸ προσφιλὲς εἰς αὐτὸν θέμα τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Στυλιανοῦ Βασιλοπούλου, Καθηγητοῦ Φιλολόγου τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς. Τὸ Ἑτυμολογικὸν σχῆμα καὶ συγγενεῖς πρὸς αὐτὸ συντάξεις (παρ' Ἀρχαίους, ἐν τῇ Ἁγ. Γραφῇ καὶ ἐν τῇ Ὑμνογραφίᾳ), σ. 267-290. Βιβλιογραφία.

Νικηφόρου Θεοδοσίου, Δρ. Φυσικῆς, Καθηγητοῦ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, Ποία εἶναι ἡ δομὴ τῆς Ὑλης; Βρίσκεται ἡ Ἐπιστήμη στὸ σωστὸ δρόμο; σ. 291-315. Βιβλιογραφία.

Γ'. ΧΡΟΝΙΚΑ, σ. 337-391.

α') Χρονικά Διοικήσεως τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς κατὰ τὰ Ἔτη 1980, 1981, 1982, σ. 339-363.

β') Χρονικά τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν, σ. 365-381.

γ') Χρονικὸν τῆς Ἐνώσεως Ἀποφοίτων Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς (σ. 383-384).

δ') Χρονικά ἄλλων Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν, σ. 385-388.

ε') Χρονικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως (1979-1982). σ. 380-391.
Κριτικὸν καὶ Βιβλιογραφικὸν Δελτίον, σ. 393-401, ὑπὸ Β. Θ. Σταυρίδου καὶ Ἀνδρέου Φυτράκη.

Πίναξ Ἐλκόνων, σ. 402.

Εὐχομαι τὴν τακτικὴν ἐμφάνισιν τῆς ἐπετηρίδος ταύτης καὶ τὴν συνεχῆ λειτουργίαν τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία, Διευθυντής: Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τεύχος τέταρτον, *Βιβλιογραφία Ἔτους 1980 καὶ Παραλειπόμενα ἀπὸ τοῦ Ἔτους 1977*, ἐπιμέλεια Ἀδαμάντιου Στ. Ἀνεστίδη, [Ἀθήναι 1984, σελίδες α'-λβ'+1-628 (Παράρτημα περιοδικοῦ «Θεολογία»)].

[Βλ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Βιβλιοκρισίαι ἐπὶ τῶν τριῶν προηγούμενων τόμων, «Θεολογία» 51 (1980) 16-18· 53 (1982) 24-25· 55 (1984) 1208-1209. Λήμματα 9099 (Α': 2996, Β': 6453, Γ': 6469)].

Ὁ νέος διευθυντής τῆς ΕΘΒ καθηγητῆς κ. Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου εἰς τὸν Πρόλογον (σ. ζ'-η') ἐκφράζει τὴν χαρὰν του διὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ τεύχους Δ' τῆς ΕΘΒ, προεξαγγέλλει τὴν ὀλοκλήρωσιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ ἐπομένου τεύχους Ε', τονίζει τὴν σημασίαν τῆς παρουσίας ἐκδόσεως, εὐχαριστεῖ τὸν ἐπιμελητὴν τῆς ἐκδόσεως φιλόλογον καθηγητὴν κ. Ἀδαμάντιον Στ. Ἀνεστίδην καὶ ὀμιλεῖ διὰ τὴν ἐπίτευξιν μεγαλύτερας κατὰ τὸ δυνατόν πληρότητος. Τέλος, εὐχεται ὅπως ἡ ΕΘΒ τυγχάνῃ εἰς τὸ μέλλον μεγαλύτερας προσοχῆς ἀπὸ μέρους τῶν ἐκδοτῶν καὶ συγγραφέων.

Ὁ ἐπιμελητῆς τῆς ΕΘΒ κ. Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. θ'-ιβ') ἐκθέτει, —ὅπως πράττει καὶ εἰς τὰ προηγούμενα τεύχη—, τὰς σκέψεις του. Ἀναφέρεται εἰς τὴν πληρότητα τῆς ἐκδόσεως. Αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται ἀπὸ τὴν διευρύνσιν καὶ τὴν προσθήκην νέων περιοδικῶν, τόσον ἀπὸ ἄμεσον ὅσον καὶ ἀπὸ ἔμμεσον ἀναφορὰν εἰς αὐτά. Πρέπει νὰ ἐπισημανθῇ ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποιότης τῶν νέων περιοδικῶν, ἰδικῶν μας καὶ ξένων, πού χρησιμοποιοῦνται. Αἱ προσθήκαι αὐταί, ὅπως καὶ ἄλλαι, ἐμφανίζουν μίαν ἀλματώδη ἀύξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λημμάτων καὶ τῶν σελίδων ἐνὸς ἐκάστου τεύχους (Α': ιδ'-294· Β': λ'-446· Γ': λ'-480 Δ': λβ'-628). Ἡ πρὸς τὰ ἐμπρὸς πορεία αὐτὴ θὰ συνεχίζεται· Ἐὰν ναί, τότε ἴσως καταστή προβληματικὴ ἢ εἰς ἓνα τόμον μόνον περιληψὶς τῆς ὕλης ἐκάστου χρόνου καὶ πιθανὸν νὰ χρειασθῇ ἢ πρόσθεσις ἐνὸς δευτέρου τόμου.

Ὁ κ. Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης ὀρθῶς, λοιπόν, εἰσάγει ἐν νέον στοιχεῖον πρὸς συζήτησιν. Ὅμιλεῖ διὰ τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν ὀρίων τῶν ἐνοτήτων, πού συνθέτουν τὴν ΕΘΒ καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς βιβλιογραφίας. Ἀναφέρεται δὲ εἰδικῶς εἰς τὰ ὄρια τῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ σημασία τοῦ παράγοντος τούτου διαφαίνεται καὶ ἀπὸ μίαν πρόχειρον σύγκρισιν εἰς τὸν ἀριθμὸν λημμάτων-δημοσιευμάτων, πού καλύπτουν τὰ κατ' ἐξοχὴν θεολογικά μαθήματα (Λήμματα: 4442, σελίδες 233) καὶ τὰς βοη-

θητικὰς ἐπιστήμας (Λήμματα: 4443-8720, σελίδες 234-436). Ἡ σύγκρισις εἶναι ἐν πρὸς ἐν. Ἡ σύγκρισις αὐτὴ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς μίαν καρποφόρον συζήτησιν διὰ τὴν μελλοντικὴν ὀριοθέτησιν. Μεταξὺ ἄλλων, θὰ δοθῇ προτεραιότης εἰς τὰ θεολογικὰ ἢ τὰ βοθητικὰ δημοσιεύματα; θὰ διευρυνθοῦν ἢ θὰ περιορισθοῦν τὰ ὄρια τῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν; θὰ προτιμηθῇ ἡ πιστὴ παρακολούθησις τῆς ὑφισταμένης ἐκδοτικῆς πραγματικότητος;

Κάθε δημοσίευσμα κατατάσσεται μόνον μίαν φοράν, ἐφόσον ἀριθμεῖται. Πάντως—ἐάν δὲν κάμνῃ λάθος— νομίζω ὅτι αἱ ἐργασίαι ὑπ' ἀρ. 306 (σ. 14) καὶ 977 (σ. 46) καὶ 1146-1147 (σ. 55) ταυτίζονται. Εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ ὑπογραφομένου ὑπέπεσαν ἐπίσης ὀρισμένοι τυπογραφικαὶ ἀβλεψίαι, ἀναπόφευκτοι εἰς τὰς ἐκδόσεις μας καὶ δυστυχῶς ἀξαναόνοματοι: σελίδες, ια', 44, 45, 54, 100, 103, 173, 185, 200, 268, 288, 331, 386, 452, 482.

Ἐξακολουθῶ ὅπως διακρατῶ καὶ διὰ τὸ τεῦχος αὐτὸ τὰς ἰδίας ἐπιφυλάξεις, ὅπως καὶ εἰς τὰ προηγούμενα, διὰ τὰ λήμματα 2305-2313 τῆς ἐνότητος Θ' Ἡ Συμβολικὴ (σ. 11), τῶν ὁποίων ἡ φυσικὴ θέσις ἴσως νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐνότητα ΚΗ' Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία (σ. 208-224).

Ἡ ἐργασία τοῦ Π. Βασιλειάδου, περὶ τῶν Πηγῶν τῆς Κ.Δ. (ἀρ. 6848, σ. 355) ἴσως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μετατεθῇ ἀπὸ τὴν ἐνότητα Λ' Βοηθητικὰ Ἐπιστήμαι, 7. Φιλοσοφία καὶ Δοκίμιον, εἰς τὴν ἐνότητα Ζ' Βιβλικὴ Θεολογία (σ. 99-107). [Ἴδε καὶ ἐμὴν βιβλιοκρισίαν εἰς τὸ τεῦχος Α' τῆς ΕΘΒ, Θεολογία 51 (1980) 18].

Ἐπιτυχία θεωρεῖται ἡ τακτικὴ κατὰ χρονικὰ διαστήματα ἄφοδος ἐμφάνισης τῶν τευχῶν τῆς σειρᾶς ΕΘΒ. Δι' αὐτὸ οἱ ἔχοντες τὴν πρωτοβουλίαν, τὴν διευθύνσιν καὶ τὴν ἄμεσον εὐθύνην τῆς ἐκδόσεως ταύτης θεωροῦνται ἄξιοι τιμῆς καὶ συγχαρητηρίων. Ἡ δ' κατὰ σειρὰν παρουσιάσις αὐτῆ τῶν τευχῶν τῆς ΕΘΒ ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἄς θεωρηθῇ μίαν ἔκφρασις τῶν αἰσθημάτων τούτων πρὸς τοὺς μοχθοῦντας διὰ τὴν ὥς ἄνω ἐκδοσιν.

ΒΑΣΙΑΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΑΔΗΣ

Sozomène, *Histoire Ecclésiastique, Livres I-II*, Texte Grec de l'édition J. Bidez. Introduction par Bernard Grillet et Guy Sabbah, traduction par André-Jean Festugière, o.p. annotation par Guy Sabbah. Sources Chrétiennes 306, Paris 1983, σσ. 390.

Ἡ δημοσίευσις τῶν δύο πρώτων βιβλίων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Σωζομενοῦ εἰς κριτικὴν ἐκδοσιν ἀπὸ τὴν ἀξιόλογον σειρὰν Sources Chrétiennes ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς προσπάθειας ποὺ ἀπὸ ἐτῶν καταβάλλεται ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ διακεκριμένους ἐπιστήμονας διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ συνόλου, εἰ δυνατὸν, τοῦ πατερικοῦ θησαυροῦ ὑπὸ ἀρτίαν μορφήν. Ἡδὴ εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν καὶ εἰς τέσσαρας τόμους (31, 41, 55, 73) ἔχει δημοσιευθῆ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας.

Ὡς ἀναφέρεται εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ἡ πρωτοβουλίαν τῆς ἐκδόσεως ἀνήκει εἰς τὸν ἦδη ἐκλιπόντα δομνικανὸν μοναχὸν καὶ ἐρευνητὴν π. Α.-J. Festugière, ὁ ὁποῖος ἐπεμελήθη καὶ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τοῦ κειμένου. Ἡ ἱστορικο-φιλολογικὴ εἰσαγωγὴ ἐγράφη ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς Β. Grillet καὶ G. Sabbah. Ὁ τελευταῖος ἐπεμελήθη καὶ τῶν σχολίων τῆς μεταφράσεως, συμπληρώσας τὰς σχετικὰς παρατηρήσεις τοῦ π. Α.-J. Festugière.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς εἰσαγωγῆς μελετᾶται ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σωζομενοῦ καὶ ὑπογραμμίζεται ἡ θύραθεν ἀλλὰ καὶ ἡ χριστιανικὴ του παιδεία. Τὴν γενικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν ἔλαβεν οὗτος εἰς Γάζαν ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐπεδόθη, πιθανώτατα εἰς Βηρυτόν, εἰς νομικὰς σπουδὰς. Εἰς Κωνσταντινούπολιν ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ «σχολαστικοῦ» ποὺ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σημερινὸν τοῦ δικηγόρου ἢ τοῦ νομικοῦ συμβούλου.

Ὁ Σωζομενός, ὁ ὁποῖος ἔζησε μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ ἰ' αἰ. συνέταξεν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν εἰς ἑννέα βιβλία. Τὰ δύο πρῶτα, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς τὸν παρουσιαζόμενον τόμον, ἀναφέρονται εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον τὰ δὲ ὑπόλοιπα εἰς τοὺς μέχρι καὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' αὐτοκράτορας. Ἡ εἰς δύο βιβλία διαίρεσις τῶν διαδραματισθέντων κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Μ. Κων/νου καὶ δὴ εἰς τὰ μέχρι καὶ τῆς Α' Οἰκουμένης Συνόδου καὶ τὰ μετ' αὐτήν, ὑπογραμμίζει τὴν ἰδιαιτέραν βαρύτητα τὴν ὅποιαν ἀπέδιδεν ὁ Σωζομενός εἰς τὴν Σύνοδον αὐτήν.

Ἀναλυτικώτερον περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Σωζομενοῦ γίνεται λόγος εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον τῆς Εἰσαγωγῆς. Ὁ Σωζομενός βλέπει ἀπὸ ὀρθοδόξου σκοπιᾶς τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου προσπαθεῖ ὅμως νὰ εἶναι ἀντικειμενικός. Τὸ ἔργον του δὲν ἔχει ἀπολογητικὸν ἀλλὰ ἐνημερωτικὸν χαρακτήρα. Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον δείχνει διὰ τὴν λειτουργικὴν ζωὴν, διὰ τὸν μοναχισμόν, διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Παρ' ὅτι ὁ Σωζομενός δὲν εἶναι βαθύς θεολόγος καὶ δὲν ἀποδίδει τὴν βαρύτητα ποῦ πρέπει εἰς τὰς δογματικὰς διαφορὰς, ὡς ἱστορικός δίδει πολυτίμους πληροφορίας. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐπισημανθοῦν τὰ ὅσα ἀναγράφει περὶ τῆς ἀρειανικῆς ἐριδος καὶ μάλιστα τὰ περὶ τῶν πρώτων χρόνων ἀπὸ τῆς ἐμφανισεώς της.

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ὁ καθηγητῆς Sabbah, συμπληρώνων τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ καθηγητοῦ Grillet, προβαίνει εἰς συγκριτικὴν ἐξέτασιν τῶν ἱστορικῶν Σωκράτους καὶ Σωζομενοῦ. Ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ δεύτερος χρησιμοποιοῖ τὸν πρῶτον χωρὶς νὰ τὸ ἀναφέρῃ καὶ ὅτι ὑπερέχει τοῦτου κατὰ τὸ ὄφος καὶ κατὰ τὴν μέθοδον. Ἀπηλλαγμένον ἀπὸ λεπτολόγους χρονολογικὰς ἐκζητήσεις καὶ ἀπὸ τὴν συνεχῆ παράθεσιν κειμένων ἐπιδίδεται εἰς ἔργον συνθετικώτερον ἐπανερχόμενος εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς κλασσικῆς ἱστοριογραφίας.

Ὁ Σωζομενός ἀπευθύνεται εἰς εὐρὴ καὶ ποικίλλον κοινόν, τὸ ὅποιον ἀπετελεῖτο καὶ ἀπὸ λογίους χριστιανούς καὶ μὴ, θερμούς ὑποστηρικτὰς τῆς πίστεως καὶ σκεπτικιστὰς. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Σωζομενοῦ εἶναι ἐμφανῆς περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι εἰς τὸ τοῦ Σωκράτους ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν δίδεται παραλλήλως τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν δύο πρώτων βιβλίων κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ J. Bider καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασις. Ἀξιόλογα εἶναι καὶ τὰ περὶ ἀποσπασμένα εἰς ὑποσημειώσεις σχόλια. Πάντα ταῦτα καθιστοῦν τὴν ἔκδοσιν ἀρτίαν καὶ πολυτίμην βοήθημα ὅχι μόνον διὰ τοὺς ἱστορικούς, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλους τοὺς θεολόγους καὶ τοὺς μελετητὰς τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας.

ΗΑΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Eusèbe de Césarée, *La préparation évangélique. Livres XII-XIII*. Introduction, texte grec, traduction et annotation par Édouard des Places, s. j., Sources Chrétiennes 307, Paris 1983, σσ. 494.

Ὁ νέος ὑπ' ἀριθ. 307 τόμος τῆς γνωστῆς διεθνῶς σειρᾶς Sources Chrétiennes ἔρχεται ὡς συνέχεια τῶν τόμων 206, 228, 262, 266, 215 καὶ 292, εἰς τοὺς ὁποίους ἔχει δημοσιευθῆ εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς «Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς» τοῦ Εὐσέβιου Καισαρείας. Ἡ ὅλη φροντίς καὶ ἐπιμέλεια ὀφείλεται εἰς τὸν καθηγητὴν E. des Places. Ὁ Εὐσέβιος συνέταξε τὸ ἔργον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' μ.Χ. αἰ. διὰ νὰ τονίσῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ φιλοσοφίας, χωρὶς ὅμως νὰ παραλείπῃ νὰ ὑπογραμμίξῃ καὶ τὰ θετικὰ αὐτῶν στοιχεῖα. Εἰδικώτερον εἰς τὸ 12ον βιβλίον παραθέτει πλῆθος κειμένων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος ἐπιδικῶν νὰ δείξῃ τὴν συμφωνίαν αὐτῶν πρὸς τὰ «Ἑβραίων λόγια» (ΧII, 1,1).

Τὸ 13ον βιβλίον δίδει ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ἰουδαίου λογίου Ἀριστοβούλου, συμ-

βούλου τοῦ αὐτοκράτορος Πτολεμαίου, ὡς καὶ ἐκ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἑλλήνων ποιητῶν. Σημειωτέον ὅτι διὰ μέρος τῶν παρατιθεμένων ἀποσπασμάτων καὶ μάλιστα τῶν τοῦ Ἀριστοβούλου, τοῦ μόνου γνωστοῦ ἑλληνιστοῦ Ἰουδαίου ἐρμηνευτοῦ πρὸ τοῦ Φίλωνος, μοναδικὸς μάρτυς εἶναι ὁ Εὐσέβιος.

Ἐκτὸς τῆς ἀξιολόγου μεταφράσεως καὶ τῶν σχολίων ὁ τόμος ὁλοκληρώνεται μὲ πῖνακας χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς, χωρίων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὡς καὶ πῖνακας κυρίων ὀνομάτων.

Ὁ π. Édouard des Places, γνωστὸς διὰ τὰς μελέτας του ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας γενικώτερον, μᾶς δίδει ἓνα ἄρτιον τόμον. Ἐλπίζομεν ὅτι συντόμως θὰ ὁλοκληρωθῇ τὸ ἔργον διὰ τῆς δημοσιεύσεως καὶ τῶν ὑπολοίπων πέντε βιβλίων (8-10, 14-15) τοῦ ἔργου τοῦ Εὐσεβίου.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Πη νε λ ό π η ς Σ τ ά θ η, *Τὸ ἀνέκδοτο Ὀδοιπορικὸ τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ*, Ἀθήνα 1984 [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ 1 (1984) 127-280+1 χάρτης+4 πῖνακες].

Ἀντικείμενο τῆς παρουσίας ἐργασίας εἶναι τὸ Ὀδοιπορικὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου Νοταρᾶ (1707-1731). Στους δύσκολους ἐκείνους καιροὺς (ἀρχὴς τοῦ ΙΗ' αἰῶνα), ὅταν οἱ Ἅγιοι Τόποι κινδύνευαν ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή νὰ πέσουν στὰ χέρια τῶν Λατίνων, ἡ λατινικὴ προπαγάνδα ὀργίαζε στὴν Ἀνατολὴ εἰς βάρος τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τὸ Γένος αἰμορραγοῦσε οἰκονομικῶς, γιὰ τὴν ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ ἐξαγοράζει ἀπὸ τὸ φιλοχρήματο τοῦρκο κατακτητὴ μὲ βαριὰ τιμήματα τὰ δίκαιά του, ὁ πατριάρχης Χρυσάνθος ἀνέλαβε μιὰ ἐπίπονη πορεία στὴ Θράκη, Μικρὰ Ἀσία, Συρία, Παλαιστίνη (1720-1726), μὲ σκοπὸ νὰ συγκεντρώσει χρήματα γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν Ἁγίων Τόπων. Κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ ταξιδιοῦ του ὁ πατριάρχης κρατοῦσε σημειώσεις, στὶς ὁποῖες κατέγραφε τὶς πόλεις, τὰ χωριά καὶ τὶς ἐνορίες ἀπὸ τὶς ὁποῖες περνοῦσε, τὶς ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων κοινακίων, τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν, τὰ ποσὰ ποῦ τοῦ ἔδιναν καὶ τὴν αἰτιολογίαν τοῦ δοσιμῆτος, τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ Παναγίου Τάφου, τὰ κουτιά, τὰ ἔξοδα καὶ δῶρα ποῦ ἔκανε κ.ἄ. Τὶς σημειώσεις αὐτὲς τελικῶς τὶς κατεχώρισε μὲ συστηματικὸν τρόπον καὶ χρονολογικὴν σειράν σὲ κατάστιχο. Ἔτσι ἀπαρτίστηκε τὸ Ὀδοιπορικὸ τοῦ Χρυσάνθου, ποῦ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ χαρακτηρίσομε ὡς ἡμερολόγιον τῶν ταξιδιῶν του ποῦ ἐγίναν κατὰ τὰ ἔτη 1720-1726. Τὸ ἴδιον τὸ αὐτόγραφο κείμενον τοῦ Χρυσάνθου σώζεται σήμερον στὸν ὑπ' ἀριθμ. 237 κώδικα τῆς συλλογῆς τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν κώδικα γίνεται καὶ ἡ ἔκδοσις.

Ὀυσιαστικῶς ἡ ἐργασία τῆς κ. Στάθης χωρίζεται σὲ δύο μέρη: Στὴν Εἰσαγωγὴν μὲ τὸν τίτλον «Τὸ ἀνέκδοτον Ὀδοιπορικὸν τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ» καὶ τὸ Κείμενον. Στὴν ἀρχὴν τῆς Εἰσαγωγῆς ἡ ἐρευνήτρια περιγράφει τὸ θεσμὸν τῆς «ζητείας» καὶ τὸν τρόπον ποῦ γίνονταν καὶ δίνει πληροφορίες γιὰ τὰ κατάστιχα ποῦ χρησιμοποιοῦσαν οἱ «ταξιδιάρηδες» (σσ. 127-129). Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει τὸ χειρόγραφο ΜΠΤ 237 καὶ προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσει τὸ χρόνον καὶ τὸν τρόπον καταγραφῆς του (σσ. 129-131). Ἀφοῦ ἐπισημαίνει τὰ αἰτία τῶν περιηγήσεων τοῦ Χρυσάνθου (χρῆς ἐξ αἰτίας τῶν ἀγώνων μὲ τοὺς Λατίνους γιὰ τὴν κατοχὴν τῶν Ἁγίων Τόπων) (σσ. 131-132), προχωρεῖ στὴν παρουσίασιν τῶν τριῶν περιουσιῶν τοῦ πατριάρχου [α) Φιλιππούπολη-Κωνσταντινούπολη, β) Κωνσταντινούπολη-Ἱερουσαλήμ-Κωνσταντινούπολη καὶ γ) Κωνσταντινούπολη-Σμύρνη-Χίος] (σσ. 133-151). Τέλος προσδιορίζει τὶς πληροφορίες, τὶς ὁποῖες μποροῦν νὰ ἀντλήσουν οἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμες ἀπὸ τὸ Κείμενον (πληροφορίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὶς συντεχνίας, τὰ νομίσματα, τὸ ρόλον τῶν βραβίων ἀργυραμοιβῶν, τὰ ὀνόματα ἀνθρώπων καὶ τόπων, ἱστορικὰ

πρόσωπα, ναούς, μονές, μετόχια, αποστάσεις τόπων κ.ἄ.) (σσ. 151-152) και περιγράφει τις ἀρχές τῆς ἐκδόσεως (σσ. 153-154).

Ἀκολουθεῖ κριτικὴ ἐκδοση τοῦ Κειμένου μετ' τίτλο «Αὐτόγραφο Ὀδοιορικὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου Νοταρᾶ» (σσ. 157-272). Ἡ διόρθωση τῶν «λαθῶν» τοῦ κειμένου γίνεται σιωπηρῶς και ἔτσι ἀποφεύγεται ἡ δημιουργία ἐνὸς ὑπερφορτωμένου κριτικοῦ ὑπομνήματος. Τῇ θέσῃ τοῦ ἀπουσιάζοντος κριτικοῦ ὑπομνήματος κατέχουν οἱ 268 ὑποσημειώσεις. Μὲ τις ὑποσημειώσεις αὐτὲς ἡ ἐκδότρια προσπαθεῖ νὰ δώσει στὸν ἀναγνώστη τις ἀπαραίτητες πληροφορίες, ποὺ θὰ τὸν βοηθήσουν νὰ κατανοήσῃ τὸ Κείμενο. Οἱ ὑποσημειώσεις ἀναφέρονται κυρίως σὲ πόλεις, χωριά, ναοὺς, ἐνορίες, μονές, πρόσωπα (ἱστορικά), διάφορους ὄρους—λέξεις (τουρκοικούς), στὸν τρόπο καταγραφῆς τοῦ κειμένου κ.ἄ.

Μετὰ ἀπὸ τὸ Κείμενο ἀκολουθοῦν πίνακες: Α' τῶν μετακινήσεων τοῦ Χρυσάνθου σύμφωνα μετ' τὸ χειρόγραφο ΜΠΤ 237 (σσ. 273-275), Β' Ρουφετίων, ἐπαγγελμάτων και ἀξιωμάτων (275-277), Γ' Τοπωνυμιῶν και ἐνοριῶν (σσ. 278-280), Δ' Νομιμμάτων ποὺ ἀπαντοῦν στὸ Ὀδοιορικὸ (σ. 280) και ἐκτὸς κειμένου Χάρτης Ὀδοιορικοῦ τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ και 4 πίνακες ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ περιέχει τὸ Ὀδοιορικὸ.

Καὶ μόνον μετ' ἀπλή ἀνάγνωση τοῦ περιεχομένου τοῦ Κειμένου ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης τὴν ἀξία του. Δὲν ἔχουμε μπροστὰ μας μόνον μιὰ ἀξιολογὴ ἐκδοση, ἀλλὰ και μιὰ ἀνεξάντλητη πηγὴ, ποὺ ἀπευθύνεται σὲ ἕναν εὐρὸ κύκλο ἐρευνητῶν. Οἱ τελευταῖοι μποροῦν νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ τὴν πηγὴ ποικίλο ὕλικό, τὸ ὁποῖο μερικὲς φορὲς εἶναι μοναδικό, ἐνῶ ἄλλο εἶναι χρήσιμο γιὰ ἐπιβεβαίωση και σύγκριση μετ' πληροφορίες ποὺ ἔχουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές. Πληροφορίες μποροῦν νὰ δρέψουν ἀπὸ τὴν πηγὴ ὁ πολιτικὸς ἱστορικὸς, ὁ κοινωνιολόγος, ὁ νομισματολόγος, ὁ οἰκονομολόγος, ὁ ὀνοματολόγος, ὁ γλωσσολόγος, ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς, ὁ γεωγράφος, ὁ λαογράφος κ.ἄ. Ἡ Εἰσαγωγὴ, οἱ ὑποσημειώσεις, οἱ πίνακες και ὁ χάρτης τοῦ Ὀδοιορικοῦ δίνουν πληρότητα στὴν ὅλη παρουσίαση τοῦ Κειμένου και βοηθοῦν ἀφάνταστα τὸν ἀναγνώστη νὰ τὸ κατανοήσῃ.

Λόγω τῆς φύσεως τοῦ Κειμένου ὁποιοσδήποτε προσπαθοῦσε νὰ παρουσιάσει τὴν παροῦσα ἐκδοση θὰ μποροῦσε νὰ κάνει πολλὰ παρατηρήσεις. Αὐτὸ ἰδιαιτέρα ἰσχύει γιὰ τις ὑποσημειώσεις. Εἶναι τόσο πολλὰ τὰ σημεῖα τοῦ Κειμένου ποὺ ἔχουν ἀνάγκη διασαφήσεως, ὥστε νὰ ξεπερνᾷ τις δυνάμεις ἐνὸς ἐρευνητοῦ ἕνας πλήρης ὑπομνηματισμὸς, ποὺ θὰ ἦταν τελικῶς πολὺ φορτωμένος. Μερικοὶ θὰ πρότειναν νὰ προστεθοῦν και ἄλλες ὑποσημειώσεις γιὰ ὀνόματα τόπων και προσώπων, ὄρους κ.ἄ. "Ἄλλοι θὰ εἶχαν κάτι νὰ προσθέσουν στὶς ὑπάρχουσες ὑποσημειώσεις (συμπληρωματικὲς πληροφορίες, βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα). "Ἄλλοι θὰ εἶχαν νὰ σχολιάσουν λανθασμένες γραφές ἢ ἐτυμολογίες τοῦ Χρυσάνθου κ.ο.κ. Προσωπικῶς πάντως πιστεύω ὅτι τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν σχολίων τὴν εἶχε ἡ κ. Στάθη, ἡ ὁποία ξεπέρασε τις δυνάμεις τῆς και μᾶς ἔδωσε ἀρκετὰ στοιχεῖα, ἀκόμα και γιὰ περιοχές ποὺ βρίσκονται σήμερα μέσα στὰ ὄρια τῆς Βουλγαρίας και ὁποσοδήποτε ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦνται και βουλγαρικὴ βιβλιογραφία. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ ἀριστη γνῶσις τῆς τουρκικῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν κ. Στάθη εἶναι ἡ καλύτερη ἐγγύηση γιὰ τις ἐρμηνεῖες και τὸ σχολιασμὸ τουρκικῶν λέξεων-ὄρων ποὺ δίνει στὶς ὑποσημειώσεις τῆς. Οἱ παραπάνω λόγοι μετ' ἀναγκάζουν νὰ ἀποφύγω μιὰ λεπτομερειακὴ ἀναφορὰ στὶς ὑποσημειώσεις και νὰ περιορισθῶ σὲ μερικὲς συγκεκριμένες παρατηρήσεις.

Ἐπειδὴ πολλὰς φορὲς στὸ Κείμενο ἐπαναλαμβάνονται οἱ λέξεις «μικρὸ σαραντάρνι», «μεγάλον σαραντάρνι», «πρόθεσις» και «παρρησία», ὑποχρεώσεως ποὺ ἀνελάμβανε ὁ Χρυσάνθος νὰ ἐκτελέσει ἐναντι τοῦ ποσοῦ ποὺ ἔπαιρνε ἀπὸ τοὺς πιστοὺς, ἡ διασαφήνιση τῶν ὄρων αὐτῶν στὴν Εἰσαγωγὴ θὰ ἦταν πολὺ χρήσιμη στὸν ἀναγνώστη. Λίγοι ξέρουν τί ἀκριβῶς σημαίνουν οἱ ὄροι αὐτοί. Στῇ σελίδα 136 ἀναφέρεται ὅτι «Στῇ Στενήμαχο... ὁ πατριάρ-

χης... συγκέντρωσε τὰ ἑλέη ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν πόλιν αὐτὴ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ γύρω χωρία, ὅπως: Κούκλενα, Βοδενά, Καραγάτσι, Ἀρβανιτοχώρι, Πόλογο ἢ Ταχταλί». Τουλάχιστον στὰ Βοδενά πῆγε ὁ πατριάρχης προσωπικῶς, ἀφοῦ ὁ ἴδιος γράφει μετὰ τὸ ὄνομα Βοδενά: «Διημερεύσαμεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ Ἀγγελάκη...» (σ. 170). Ἡ στιχαριθμηση τοῦ Κεϊμένου, εἶτε κατὰ σελίδα (ἀνὰ πέντε στίχους) εἶτε συνεχῶς, θὰ ἐξυπηρετοῦσε πολὺ τοὺς ἐρευνητές, γὰρ νὰ κάνουν ἀκριβεῖς παραπομπές. Τυπογραφικὰ σφάλματα τελικῶς δὲν ἀποφεύχθηκαν. Ὁρισμένα ἀπ' αὐτὰ δημιουργοῦν προβλήματα στὸ Κεϊμένο. Π.χ. στὴ σελίδα 177, στ. 3 μετὰ τὸν Τ ἔ ν τ ο ν πρέπει νὰ μπεῖ κόμμα, στ. 8 τὸ κόμμα μετὰ τὴ λέξις Κ ω ν σ τ α ν τ ἰ ν ο υ πρέπει νὰ φύγει, στ. 14 πρέπει νὰ μπουὺν κόμματα μετὰ τὶς λέξεις Ν ι κ η φ ὀ ρ ο ν καὶ Γ ε ὄ ρ γ ι ο ν.

Καὶ λίγες παρατηρήσεις γιὰ τὶς ὑποσημειώσεις: Σ η μ. 75: Ἀσφαλῶς μητροπολίτης Βηθλεὲμ θὰ ἦταν ὁ Μαλαχίας, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1710 (βλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἀθήναις 1970², σ. 670). Σ η μ. 187: Ὁ ἀναγνώστης μένει μὲ τὴν ἀπορία, ἂν καὶ κατὰ πόσον τυπώθηκε ἀραβιστὶ τὸ ἔργο τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων «Κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα». Σ η μ. 245: «Ὁ μακαρίτης Βηθλεὲμ» εἶναι ὁπωσδήποτε ὁ μητροπολίτης Βηθλεὲμ Μαλαχίας, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε τὸ προηγούμενο ἔτος (1724). Βλ. καὶ σημ. 75. Δὲν γνωρίζω μὲ ποιά κριτήρια ἔγινε ἡ ἀποδελτίωση τῶν τοπωνυμίων καὶ τῶν ἐνοριῶν, ἀλλὰ ἕνας πρόχειρος ἔλεγχος ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ σχετικὸς πίνακας δὲν εἶναι πλήρης. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἕνας πειρασμὸς γιὰ τοὺς ἐρευνητές, διότι εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ διαβάσουν τὸ Κεϊμένο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος, γιὰ νὰ ἐπισημάνουν ὄλους τοὺς θησαυροὺς ποὺ κρύβει.

Δὲν ἀπομένει, λοιπὸν, τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ εὐχαριστήσουμε καὶ νὰ συγχαροῦμε τὴν κ. Στάθη γιὰ τὸ ἀξιόλογο αὐτὸ κείμενο ποὺ ἔφερε στὸν φῶς τῆς δημοσιότητος καὶ νὰ προσκαλέσουμε τοὺς ἐρευνητὲς νὰ σπεύσουν νὰ δρέψουν καρποὺς ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητη αὐτὴ πηγὴ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Stanley S. Harakas (Στυλιανὸς Σ. Χάρακας). *Toward Transfigured Life. (Γιὰ μιὰ μεταμορφωμένη ζωὴ)*. Minneapolis, Light and Life Publishing Co., 1983, pp. 285.

Τοῦ Ἰδίου, *Let Mercy Abound. ("Ἄς ξεχειλίσει τὸ ἔλεος)*, Brookline, Mass.; Holy Cross Orthodox Press, 1983, pp. 188.

Ὁ συγγραφέας τῶν δύο ὑπὸ κρίσει βιβλίων δὲν εἶναι ἄγνωστος στοὺς εἰδικούς θεολογικοὺς κύκλους ἀλλὰ, πρὸς χάριν τοῦ εὐρυτέρου θεολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, ὀφείλω νὰ τονίσω ὅτι εἶναι οὗτος ἕνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους Ὀρθόδοξους θεολόγους τῆς Ἀμερικῆς. Καὶ δὲν εἶναι ὁ πατὴρ Χάρακας μόνο ἕνας γνωστὸς ἀκαδημαϊκὸς θεολόγος, καθηγητὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Βοστώνη. Εἶναι καὶ ἱερέας μὲ βαθεῖα πίστι καὶ ἀφοσίωσι στὴν Ἑλληνορθόδοξον Ἐκκλησίαν, τὴν ὁποία ὑπηρετεῖ γιὰ τριάντα περίπου χρόνια. Ἄλλ' εἶναι καὶ ὑποδειγματικὸς οἰκογενειάρχης, πατέρας πέντε παιδιῶν. Ὁ πατὴρ Χάρακας ἀνήκει σὲ μιὰ κατηγορίαν ἱερωμένων-ἀκαδημαϊκῶν διδασκάλων στὴν Ἀμερικὴ, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κυριολεκτικῶς ἀγκαλιάσει τὴν Ἐκκλησίαν μας σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς — θυσιαστήριο καὶ ζμβωνα, διδασκαλικὴ ἔδρα καὶ γραφίδα, διανοουμένους καὶ τὸν ἀπλὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ. Μέχρι τώρα ὁ π. Χάρακας ἔχει συγγράψῃ διάφορες σοβαρὰς καὶ πρωτότυπες ἐργασίες, ποὺ ἀπευθύνονται στοὺς εἰδικούς θεολόγους καὶ διανοουμένους, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄρθρα γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ πρῶτο ἐκ τῶν δύο βιβλίων εἶναι μιὰ πρωτοποριακὴ ἐργασία στὸ χῶρο τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς ἠθικῆς. Τόσον ὡς σύλληψις ὅσο καὶ ὡς ἐκτέλεσι, τὸ παρὸν βιβλίον εἶναι μιὰ σημαντικὴ προσφορὰ στὴν Ὁρθόδοξη θεολογικὴ γραμματεία καὶ πρέπει νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ εἰδικούς καὶ μὴ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δέκα πυκνοτυπωμένα κεφάλαια καὶ ἐξετάζει τὰ ἐξῆς κατὰ σειρὰ θέματα: Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ ὡς ἐπιστήμη. Τὰ Θεμέλια τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἠθικῆς. Οἱ Διαστάσεις τοῦ Ἁγαθοῦ. Κακὸ καὶ Ἄμαρτία. Ἠθικὲς δυνατότητες τοῦ Ἄνθρωπου. Φυσικὸς, ἠθικὸς νόμος. Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου. Πῶς ὁ Ἄνθρωπος γίνεται ἠθικὸς. Οἱ προϋποθέσεις τῶν ἠθικῶν ἀποφάσεων. Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο φέρει τὸν πολὺ πετυχημένο τίτλο: Ἡ Πολιτεία τῆς Θεώσεως-Ζωῆ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσι Θεοῦ. Κάθε κεφάλαιο διακρίνεται γιὰ τὴν ἀριβεία στὴν ἔκφρασι, τὴν κατοχὴ τοῦ θέματος καὶ τὴν βιβλιογραφικὴ ἐνημερότητα καὶ πρὸ πάντων γιὰ τὴν ἱκανὴ σύνθεσι τοῦ παρουσιάζει μεταξὺ τῆς Ἁγιογραφικῆς ἠθικῆς, τῆς πατερικῆς σκέψεως καὶ τοῦ σύγχρονου προβληματισμοῦ σὲ θέματα ἠθικῆς καὶ κοινωνιολογίας. Ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι νὰ παρουσιάσει μιὰ ὀλοκληρωμένη Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἠθικὴ μετὰ βάσι τὴν ἁγία Γραφὴ καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἱστορικὴ της πορεία. Οἱ θέσεις τοῦ παίρνει ὁ συγγραφέας περιέχουν τίς προϋποθέσεις γιὰ σκέψι καὶ στοχασμὸ, ἀλλὰ καὶ γιὰ διάλογον ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐνῶ τὸν διακρίνει τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα καὶ ἡ πιστότητα στὴν παράδοσι, ὁ π. Χάρακας γνωρίζει καλὰ τὰ σημερινὰ ρεύματα καὶ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει ἀλλὰ καὶ νὰ ὠφελεῖται ἀπὸ θέσεις ἄλλων εἰδικῶν. Ἡ Ἠθικὴ δὲν ἐξετάζεται ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστήμη, ἀλλὰ σὲ συνάρτησι μετὰ τὴν δογματικὴ καὶ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Βλέπει σωστὰ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐνότητα καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἀνάλυσί του δὲν ἀρνοεῖ τὰ πορίσματα τῶν σχετικῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων, τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως. Συνοπτικὰ, ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ τοῦ π. Χάρακα εἶναι μιὰ καλοδουλεμένη, καλὰ διαρθρωμένη, καὶ δόκιμα γραμμένη ἐργασία. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργο νὰ μεταφραζότανε καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Τὸ δεῦτερο βιβλίον ἀναφέρεται μὲν στὴ Χριστιανικὴ ἠθικὴ ἀλλ' εἶναι πρὸ πάντων συγκέντρωσις καὶ ἀνάλυσις ὕλικου, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ σκέψι καὶ δραστηριότητα τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς τῶν τελευταίων εικοσιπέντε χρόνων. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο εἶναι μιὰ ἀνασκόπησι τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς παραδόσεως περὶ κοινωνικῆς προνοίας εἰς τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Τὰ ἐπόμενα δύο κεφάλαια παρουσιάζουν μιὰ ἐπιμελημένη ἀνάλυσι τῶν ἐγκυκλίων καὶ ἐπισήμων ὁμιλιῶν τοῦ προκαθημένου τῆς Ἑλληνορθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν Ἀμερικὴ Ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου, ποὺ ἀναφέρονται σὲ θέματα ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς φύσεως. Δύο κεφάλαια εἶναι ἀφιερωμένα σὲ θέματα ἠθικῆς, ποὺ ἔχουν ἀπασχολήσει τὰ Κληρικολαϊκὰ Συνέδρια τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Τὸ βιβλίον καταλήγει σὲ μερικὰ συμπεράσματα καὶ ὑποβάλλει διάφορα ἐρωτήματα σὲ θέματα ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς φύσεως. Καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ περιέχει πολλὴν πρωτοτυπία καὶ ἀποτελεῖ καθρέπτη τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογικῆς σκέψεως στὴν Ἀμερικὴ, ἀποτελεῖ δὲ μιὰ σοβαρὴ προσφορὰ στὴν Ἑλληνορθόδοξη θεολογικὴ γραμματεία. Συγχαίρομε τὸν ἀκάματο συγγραφέα γιὰ τὴν πλούσια καρποφορία καὶ εὐχόμεθα τὴν παρὰ Θεοῦ ἐνίσχυσι γιὰ νὰ συνεχίζει τὴν πολύτιμη διακονίαν τοῦ ἱερέως καὶ οἰκογενειάρχου ἀλλὰ καὶ τοῦ καθηγητοῦ καὶ συγγραφέα.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΙΩ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΣ